

Vyzdvižení Ohnivce Nechuštána ze spodních
vod až na vrchol klenby nebeské. Příspěvek
k citovému místopisu Plaského kláštera.

Václav Cílek

"Militans sub regula vel abbate"

Strohá, ale přitom procítěná mohutnost konventu Plaského kláštera připomene v první chvíli až úředně vojenský rytmus Černínského paláce v Praze. Kláštery v sobě mívají cosi vojenského, směs uniformity, poslušnosti a bojové připravenosti, jak ostatně říká hned první odstavec "Řehole svatého Benedikta" (před rokem 577) o mniších bojujících pod řeholí a opatem. Nedivím se, že tolik klášterů sloužilo od Josefa II. až po Husáka I. jako kasárna. Ty dvě věci se nějak přitahují.

Strojový rytmus mechanického bubeníka projevující se v architektuře velkých klášterních budov (D. Líbal dokonce v případě Plas volí slovo "monstrozita") má také něco společného s mrakodrapem, se správnou budovou velké nadnárodní korporace někde v americkém "downtownu". Tatáž pragmatičnost, vědomí, že věci musí fungovat ekonomicky, hierarchie a rituály. Přijímání noviců do B.P. Shell si nezadá s klášterním pohovorem. Opatrná volba opata připomínala mikropolitickou partii sestavování bankovní rady a už samotný vzestup budoucích správců církve navozuje americký sen, kdy se z chudého, leč pracovitého chlapce stává ředitel prosperující firmy. U dvora se moc získávala na bojišti nebo se dědila, v církvi bylo možné se k ní dopracovat chytrostí, pílí a poslušností.

Mnohé z postupů dnes běžně využívaných velkými firmami byly se všemi klady demokracie a všemi zápory mazané lidské povahy vyzkoušeny o staletí dříve v klášterech. Nechci nic posuzovat, ale uvědomit si první krok: na půdě kláštera se nejprve v jakémsi prvním vydání potkáme s věcmi, jež nás obklopují v našem každodenním praktickém životě - s problémem angažovanosti, ekonomiky a loajality,

jež je vztažena k velkým a vzdáleným cílům jako je pokrok, obratyschopnost země a Boží vůle, a také k nadřazeným, z nichž většina nejsou světci, ale právě naopak nadaní a často nadutí lidé. Přitahují-li nás kláštery jako Plasy, je dobré vědět, že se může jednat o okouzlení hladce naolejovanou hierarchií moci, o bezproblémovou službu ideálům, které někdo jiný považuje za vyšší a tím z nás snímá tíhu vlastního uvědomování.

Jenže právě tady podobnost s armádou, stranou či korporací končí a nás čekají dvě další věci - tajemství a Bůh.

Palčivý had

Nejvyšší místo nosívá vůdčí myšlenku. Hierarchie horizontů nás provází stále, i když nejvyšší místa krajiny a tím i nejvyšší hodnoty našich životů již nepatří vrcholům kopců osídlených silami přírody nebo věžím kostelů komunikujících s Bohem, ale televizním vysílačům a výškovým budovám sebezvaného pokroku.

Nad Plaským konventem se do dálky zdvíhá zvláštní do nitra pronikající kříž v podobě řeckého tau obtočený hadem vytvářejícím písmeno "e". Obvykle se věří, že se jedná o symbolické ztvárnění monogramu barokního obnovitele kláštera, opata Evžena Tytla (1699-1738), ale symboly té doby nebývají takto průzračně jednoduché. Stačí si prohlédnout fresku na jižní stěně presbytáře kostela Zvěstování Páně v Tepelském klášteře (asi kolem roku 1754) a spatříme zde téměř identický tau-kříž s e-hadem. Rovněž v blízkých Kladrubech v kopuli presbytáře označené symetrickými hvězdami na klenbě i podlaze ("neboť to co je dole, je jako to, co je nahoře") spatříme uprostřed kříže vytvořeného klenebními poli santiniovsky transformovaného (1712-26), zdvojeného, esovitě prohnutého hada (dole na oltáři pak za jednu ruku ukřižovaný Kristus ukazuje na bok, z něhož prýští krev do Grálu). Kláštery nejsou izolovanými světy, ale souhvězdími, takže nalezneme-li na význačných místech tří blízkých klášterů patřících cisterciákům, benediktinům a premonstrátům symbol hada a kříže, je třeba ptát se po účelu.

Biblický příběh není složitý: Když Izraelci vyvedení Mojžíšem z Egypta táhli k Rákosovému moři podél edomské země, propadli

malomyslnosti a začali reptat proti Mojžíšovi i Bohu: "Proč jsi nás vyvedl z tučného Egypta ? Abychom zemřeli hladem na poušti?" Hospodin na ně poslal ohnivé hady a mnohých lidí pomřelo. Ohniví hadi asi nebyli nějakí nadzemští, přízrační tvorové, ale skuteční plazi, jimž palčivost jedu dodala ohnivosti. Lid se kál a Mojžíš se modlil. Hospodin Mojžíšovi poradil: "Udělej bronzového hada Ohnivce a vztyč jej na kůl. Když se na něj uštknutý podívá, zůstane naživu" (4, Mojžíš 21). Had přemohl hada, jed se stal lékem a lidé zůstali naživu. Jenže, jak už to bývá, tak malé zázračné věci zastíňují velké zázračné věci a stávají se předmětem kultu. Judský král Chizkijáš, syn Davidův, skácel posvátný sloup a rozbil Mojžíšova hada nazvaného Nechuštán, což znamená červený-ohnivý Měděnný had (2 Královská 18).

Příběh mohl zůstat jednou z pohanských epizod Starého zákona, kdyby jej nepřipomenul Jan Evangelista (Jan 3,14) slovy: "Jako vyvýšil Mojžíš hada na poušti, tak musí být vyvýšen Syn člověka, aby každý, kdo v něho věří, měl život věčný." Tímto výrokem se jedním ze symbolů Krista stal překvapivě ukřižovaný had. Chápeme jej jako transformační mystérium, jako smrt starého hmotného, vášnivého a zlem uštknutého člověka, které je podmínkou nového zrození. Symbol je navíc zdvojen použitím kříže ve tvaru tau. Podle tradice byly tímto znamením chráněny domy Izraelců před poslední egyptskou ranou - smrtí prvorozeného. Svazkem hořkého yzopu namočeného do krve velikonočního beránka byly označeny veřeje a dveřní trám domů ,aby se jim vyhnula ruka trestající (2 Mojžíš 12,21).

Již milánský biskup Ambrož hovořil o Ukřižovaném jako o "serpens in ligno suspensus" - o hadu pověšeném na dřevo. Baroknímu chápání poloviny 18. století by asi byla nejbližší symbolika, která se doslovně, ale metaforicky přidržuje biblického znění: Jsme uštknuti palčivým hadem pýchy a hříchu a můžeme být vyléčení a zachráněni, jen upřeme-li svoji bytost ke Kristu. Tomuto pojetí odpovídá i tehdejší medicína, tak hojně pěstovaná v kláštorech. Tak jako jed se stává lékem, je možné léčit stejné stejným. Dva spletení hadi tak často představovali život a smrt v objetí.

Tajemství leží u kořenů světa - v podsvětí

V zásadě jsou tři druhy tajemství. Ta nejmenší - jak dýchá strom, kdy k nám přišli první Indoevropané, co způsobuje nemoci ? - mají být odhalena lidskou zvědavostí nebo vědou. Ta prostřední mají být dotýkána, ale nevysvětlována - kde vzniká báseň, odkud se bere hudba, je Země živá ? Vysvětlení zabíjí porozumění, protože je jednostranné. Olupuje o úctu a kazí krásu. Nejvyšší tajemství jsou mocná a nelze je vysvětlit: co je po smrti, kam jdeme, jak vypadá duše zrna ? Vědomí tajemství otevírá nové způsoby jak žít a jejich smyslem je snad ptát se po jejich smyslu. Skutečná tajemství jsou mnohohrstevná. Na různých úrovních přinášejí různá vysvětlení a nenabízejí přitom konečná řešení, ale vzhled do okamžité situace člověka a někdy i světa.

Had vždy býval považován za podzemní zvíře. Často je atributem pravěkých Bohyní. Svléká kůži, obnovuje se jako Měsíc a luna a žena mají přece stejný cyklus. Bohyně patří prvotní materii, chaotickým vodám, z nichž vznikl svět tím, že bůh či héro oddělili či rozsekli fluidní chaos materie na dvě poloviny. Ve škvíře mezi nimi vznikl svět obklopený spodními vodami a svrchními vodami. Znakem svrchních vod bude již od dob Innany, Išтары a Isis pták, vlaštovka či holubice, z níž se o pár tisíc let později vyvine zpodobnění Ducha svatého. Znakem spodních vod se stane had, jehož podobu můžeme vystopovat ve vlnovkách a zobrazeních většiny velkých civilizací počínaje neolitem Staré Evropy.

Za zjevené vlády žárlivého Boha se původní symbol Bohyně změnil na samo zosobnění zla anebo jako v případě našeho hada z Plas na něco, co je sice poněkud posvátné, ale co je nutné překonat ve jménu ještě větší posvátnosti. Mluvím o tom, abych ukázal, že duchovní prostor Plaského kláštera se odehrává ve zvláštním napětí mezi spodními vodami Střely podtékající klášter, jež jsou prásídkem nebezpečného ale přitom léčivého hada a tímtéž hadem vyzdviženým na nejvyšší místo konventu.

Cisterciácké kláštery jsou vedeny snahou po jednotě - stejná architektura, denní režim i modlitby řídily chod všech cisterciáckých klášterů. Ty bývaly přednostně zakládány v údolích poblíž vodních toků. Voda přinášela občerstvení a vláhu, odplavovala odpad ze záchodů. Živila a očišťovala, byla zřídlem duchovní radosti jako pramen vody živé. Již ve 13. století dokázali cisterciáci vybudovat vodní přiváděče dlouhé desítky kilometrů. Často stavěli v bažinách a vysušovali močály, jako by chtěli ukázat, že krajinu i duši je nutné kultivovat k božímu obrazu. Klášter byl předstupněm k ráji.

Nemám zatím zkušenost s podzemím Plaského kláštera, i když Joska Řehák, který zde provádí rekonstrukce původního podzemního přiváděče mi o něm hodně vyprávěl. Znam však pravzor všech českých klášterů vystavěných na dubových pilotech - břevnovský klášter sv. Markéty založený roku 993. Společně s J. Hromasem jsme postupně objevovali a mapovali podzemní chodby a stoky pod klášterem v délce necelých 800 m. Sloužily jednak k přivádění vody z pramene Vojtěšky do lavatoria kláštera, jednak k zavlažování zahrad a řízenému odplavování fekálií pomocí malého stavidla.

Uvědomili jsme si tehdy důležitou zásadu, kterou od té doby Joska využívá při všech rekonstrukcích v podzemí klášterů - stavby jsou dimenzovány na určité rozpětí vlhkosti. Je-li vody příliš, tak atakuje základy a přivádí do zdíva sole. Vysušení však má vliv na objem podložních sedimentů a při násilné drenáži může objekt popraskat. Jediná správná cesta je pochopit záměr stavitelů a obnovit původní systém přívodu vody a odvodu odpadu. To je ta technická stránka věci, bez které není vnitřní stavby.

Tajemství se hlásí již způsobem založení - proč byly kláštery zakládány náročným způsobem v bažinách, když v ranném středověku všude kolem leželo tolik nevyužitá půda? První odpověď je zřejmá - práce s půdou je práce s duší, kultivací krajiny vytváříme boží obraz na zemi a to právě z toho zavrženého kousku půdy.

Druhá odpověď zavání zlem hada spodních vod. Ještě v minulém století byly močály považovány za místo obzvláště oblíbené nečistými mocnostmi. Ztratilo-li se dítě, šli jej hledat k bažinám. Močál byl děrou do podzemí, odkud vystupovali démoni. A tehdy jsme si řekli, že klášter je vlastně špunt, který zazátkoval džina v lahvi.

Musím to opakovat. Mocný dojem, kterým působí Plaský klášter není jen duchovního rodu - je dán napětím mezi nebezpečím a rájem. Není to místo sladkého zadumání a poklidné meditace, ale práce, poslušnosti a vzdáleného světla. Je to pevnost v obležení. Monstrozita, ale prozářená. Spodními vodami naší duše je ono jungovské nevědomí plné instinktů, přirozené krutosti a inspirací, mimo zlo a mimo dobro. Tygří doupe, do kterého musíme vstoupit, chceme-li tygří mládě. není bez něj hloubky, ale člověk se tu snadno ztratí. Známe to místo, obcházíme je, ale plně se bez něj žít nedá.

Nejsou to jen kláštery, které bývaly stavěné v močálech nebo nad spodními vodami, ale také místa zasvěcená filosofii a umění. Nezapomenu na klidný červnový podvečer, kdy odlesk vln vrhající světélka, chvějivé doznívání, na bohaté štuky zámečku Kratochvíle u Netolic (1583-89) ... vytvářel nádhernou polyfonii zklidněle vzrušených dojmů. V kostech tu člověk cítil hudbu z rodu Thomase Tallise nebo Williama Byrda. Ale oplodňující klid tohoto místa by nebyl tak silný bez vědomí toho, že celá nádherná stavba je vystavěna na dřevěnném roštu spočívajícím na dubových pilotech. Vodní příkop kolem zámku nejenom umožňuje večerní koncerty na lodičkách, ale také udržuje spodní vodu v takové výši, aby dřevo nevyschlo a stavba se nezřítila.

Ve spodních vodách nevědomí se odehrávají i boje se zvířaty a únosy krásných, napůl odhalených žen jako v rozsáhlé mytologicky vyzdobené a vodou protékané grottě (1720) zámku Ploskovice u Litoměřic. Přijďte sem v noci, osvěťte tento prostor svíčkami

a stíny ve vás oživí dávné, podivné obrazy. Buďte to hra. V koutku duše budete vědět, že jste v bezpečí. Plasy jsou jiné, tam se nejedná o nějakou krásnou hru, tam jde o život.

Vesmír, to jsou vztahy

Půdorysy českých i evropských cisterciáckých klášterů si jsou navzájem velmi podobné a jen znalec odliší nepopsané plány původního Velehradu, Oseka, Vyššího Brodu, Zlaté Koruny či Předklášteří u Tišnova. Nápadným a nezaměnitelným rysem plaského kláštera je pootočení kostela Nanebevzetí Panny Marie o 45° vůči konventu. Baroko a zvláště samotný Santini a jeho objednavatelé ctili starou víru a starou architekturu. Gotický kostel nechtěli zbourat, ale klášter k němu přímo přistavět nechtěli. V cisterciáckých kláštorech kostel tvoří jednu stranu čtvercového kláštera. Na plaský klášter byl kostel příliš krátký a nevhodně položený vůči řece. Stavitel tedy volil natočení konventu proti kostelu. Úhel 45° se navíc běžně uplatňuje i u řady ostatních českých klášterů. Obvykle určuje spojnicí závěru presbytáře a nárožím kláštera nebo osou vchodu.

To, co v půdoryse vypadá nezvykle až násilně, získává již při elementární geometrické analýze své opodstatnění. Jinak si to vlastně ani v době rozmachu filosofické kabaly, posvátné geometrie i gematrie, novoplatónství (Platón: "Geometrie je znalost věcí věčných") vykvétajících např. v dílech jezuitů Athanasia Kirchera, neumíme ani představit. Kostel a klášter se k sobě mají jako nebesa a ráj - musí mezi nimi existovat harmonický vztah. Kdybychom totiž přestali respektovat řád hmotné architektury, tak poškodíme duchovní svět. O tom je vlastně celá urbanistika moderní doby.

Jako existuje vnější a vnitřní člověk, tak také existuje vnější a vnitřní architektura. Vnitřní život závisí na uspořádání vnějších, zcela hmotných objektů. To je zásada společná většině prehistorických i historických svatyní. Jen důraz a řád se proměňují. Někdy jsou vůdčím principem hvězdy, jindy Měsíc, východy Slunce, číselné významy jmen bohů nebo geometrické vztahy a stupnice harmonie.

Ale v těch nejlepších případech byla pracně zkonstruovaná harmonie mírně porušena a deformována. Prohlédněte si např. osu kostela v Teplé, Plasech nebo ve Staré Telči. Konec konců strom, který by byl geometricky dokonalý, by nebyl živý.

Nerozumím příliš matematice ani geometrii, ale respektuji je a přiznávám jim určitou svatost. To co teď popíši, si ještě snadněji odvodíte sami: je velmi vzrušujícím domácím úkolem přijít na to, že to co vypadalo náhodně, skrývá řád, i když to nejspíš nebude ten konečný řád světa.

Vzal jsem redukční kružítko, které se kdysi používalo při kreslení map různých měřítek. Kružítko má na jedné straně velké bodce a na druhé straně malé bodce. Uprostřed pojíždí jezdec, kterým můžete nastavovat různé poměry zmenšení kruhu, aniž byste museli veličiny počítat přes 3,14. Stačí srovnávat. Nastavím-li poměr 1:10 a pak odměřím na velkých bodcích 10 cm, vyjde mi na malých bodcích průměr 3,14 cm. Tolik k metodice, není složitá.

Pak mohu postupovat třeba tímto způsobem:

- 1- spojujím přímkami rohové kaple konventu a tím dostanu střed Rajského dvora.
- 2- rozhodnu se, že důležitou veličinou je délka kostela, protože konec konců, tam se člověk setkává s Bohem. Vyjdu tedy z délky kostela jako z hlavního modulu.
- 3- pak opíšu kružnici o průměru délky kostela ze středu Rajského dvora - a ejhle délka kostela odpovídá kruhu, který se dotýká vnější stěně ambitu kláštera. Pokud tuto kružnici opíši z bočních kaplí, tak zjistím, že šířka schodiště do dvora je určena prostorem mezi kružnicemi. A budu-li si hrát s tečnami těchto pěti kružnic, zjistím, že jedna z nich směřuje do středu hlavní kaple a jiná do středu vchodu do kostela.
- 4- kružnice 1:4 opsaná z hlavní kaple protne střed konventu.
- 5- kružnice 1:6 odpovídá poloměru kostela.
- 6- šířka Rajského dvora měřená od vnitřní stěny ambitů odpovídá dvěma průměrům kružnice 1:7.
- 7- délka kostela odpovídá třem průměrům kružnice 1:9 a tím se do kostela promítne tradiční trojiční schéma uprostřed s výsečí

prostředníkem dvou kruhů, jemuž se říká ryba.

8- elipsa hlavní kaple je určena kružnicí 1:12, která se ve sj. směru dotýká vnějších stěn kaple, ve vz. směru vnitřních stěn kaple.

Podobných geometrických skrývaček nalezneme v architektuře kláštera celou řadu. Týkají se nejenom kružnic, ale směrů přímek a tečen a asi i číselných hodnot rozměrů. Rozměry kláštera jsou odvozeny od kostela. Pozornost je věnována tak technickému detailu jako tloušťka zdi a rozměrům schodiště do Rajského dvora. Scala paradisi, zdi stavby stejně pečlivě vyvažované jako duchovní ctnosti. Kostel sám není orientován přímo k východu. Jeho osa se mírně lomí. To bývá obvyklé u kostelů, kdy směr osy udává východ Slunce v den narozenin zakladatele nebo úmrtí či translace světce. Jindy však úchylka odráží jen prostou okolnost, že stavba byla zahájena na jaře, aby mráz nepoškodil základy. Orientace pak proběhla na okamžitý a nikoliv ^{astronomický} ~~aktuální~~ východ Slunce. A pak tu je ještě a možná hlavně ta záhadně krásná královská kaple a mnoho dalších menších tajemství, které nepotřebuji znát. Celá síť vztahů. Vybírám si z nich pro sebe a pro tebe:

Klášter je bojiště i předstupen ráje. Vnější architektura skrývá vnitřní. Jsou tu kloaky, neustálá tušení ponorných řek, Glum a nebezpečí, bez něhož se žije jen na povrchu. Nesmírný klid a nesmírné napětí se vkládá mezi hada spodních vod a Ohnivce na střeše. Je to hrozné, návykové místo, které se stává potřebou a zakotvením, protože tady je svět širší a skutečnější.

Náhodně otevírám Holanův překlad R.M. Rilka:

"Zůstaňme u lampy a mluvěme málo,
vše, co můžeme říci, nestojí za vyznání
probuzeného mlčení, je to jen jako důlek
božské ruky.

Tato je prázdná, jistě, ruka, tato ruka.
Ale ruka se nikdy neotevírá nadarmo,
je to ona, jež nás druží.

Není to naše ruka, my urychlujeme
pomalé věci. Je to už akce,
když ukáže se ruka. Pozorujme život,
který v ni přitéká.
Ten, kdo se pohybuje, není nejsilnější.
Je třeba obdivovat její tichý akord,
dřív než se síla pohne."

Kláster v Plasech - geometrické hry, v nichž hlavní roli hraje délka kostela.

